

EUROPEAN SOCIETY FOR ASTRONOMY IN CULTURE
SOCIÉTÉ EUROPÉENNE POUR L'ASTRONOMIE DANS LA CULTURE (SEAC)

**CULTURAL ASTRONOMY
&
ANCIENT SKYWATCHING**

•

PROCEEDINGS OF THE 28TH ANNUAL MEETING OF
THE EUROPEAN SOCIETY FOR ASTRONOMY IN CULTURE (SEAC)
6 – 10 SEPTEMBER 2021
STARA ZAGORA, BULGARIA

•

EDITED BY PENKA MAGLOVA & ALEXEY STOEV

HITIT KAYA TAPINAĞI YAZILIKAYA’DA KOZMOS’UN SEMBOLİK TEMSİLİ

Eberhard Zangger¹ ve Serkan Demirel²

¹ Luwian Studies, Zurich, Switzerland

² Department of Ancient Civilisations, University of Basel, Switzerland
e.zangger@luwianstudies.org, serkandemirel@ktu.edu.tr

Özet: Yazılıkaya eski Mezopotamya ve Mısır’daki diğer birçok tapınak gibi kozmosu simgelemektedir. Burada farklı olarak, bir bina inşa edilmemiş, ancak kozmosun görüntüsü doğal ortama aktarılmıştır. Başlangıçta, kozmik düzen kaosu yenmiş ve böylece göksel düzen tarafından belirlenen zamanın döngüsel doğasını oluşturmuştur. Bu kozmik düzen Yazılıkaya’da (takvim şeklinde) vurgulanmaktadır. Her şeyden önce, kozmik düzen açıkça yapılandırılmış öğelerde yansıtılır. Örneğin insanların yaşadığı yeryüzü ve üzerlerindeki gökyüzü.

Anahtar Kelimeler: eski takvimler; arkeoastronomi; Tunç Çağı Anadolu; Hitit dini; ay-güneş takvimi; Yazılıkaya

Tanım

Hitit başkenti Boğazköy / Hattuşa yakınlarındaki Yazılıkaya Açık Hava Tapınağı’nın, Hitit inanç sistemi çerçevesinde hangi amaca hizmet ettiği henüz tespit edilebilmiş değildir. Yaklaşık iki yüz yıldır, konu ile ilgili pek çok uzman, tapındaki figürlerin ne anlama geldiği konusuna kafa yormaktadır. Kazı ekibindeki arkeologlardan biri kısa süre önce, “Birçok araştırmacı bu yerin yorumlanması için yoğun bir şekilde çalıştı, ancak Yazılıkaya bugüne kadar gizeminin çoğunu koruyor” diye yazmıştı. Tapındaki rölyefler ve konuya ilişkin bilgi verdiği düşünülen Hititçe çivi yazılı metinler üzerinden şuna dek bazı teoriler geliştirilmiştir. Bu teorilerin temelinde ise tapınak içerisinde yer alan betimlemeler yatmaktadır. Yazılıkaya’da tasvir edilen betimlemelerin rastgele yapılmış oldukları söylenemez. Betimlemelerin belli bir kompozisyon içerisinde resmedilmiş olmaları

gerekmektedir. Bu kompozisyonların doğru olarak okunabilmesi ise, tapınağının hangi amaca hizmet ettiğinin anlaşılmasını sağlayacaktır.

Festival zamanlarının belirlenmesi

Zamanın ölçülmesi ve geçen zamanın kaydının tutulması Hitit devletinde önemli bir konu olmalıdır. Konuya hem dini hem idari pek çok örnek verilebilir. Resmi otoritenin konuya verdiği önemi en iyi gösteren örnek bayramların zamanında kutlanmasına ilişkin hassasiyettir. Peki, bu durum nasıl yapılıyor olabilir? Yani zamanın doğru hesaplanması ve beklenen bir tarihin önceden saptanması nasıl gerçekleştiriliyordu? Muhtemelen bu sorunun yanıtını kesin olarak bilemeyeceğiz. Ancak Yazılıkaya bağlamında bazı öneriler getirebiliriz.

2019 yılında, Eberhard Zangger ve Rita Gautschi yayınlamış oldukları bir makale ile (ANEToday’deki özeti) Yazılıkaya Açık

Hava Tapınağı'nın bugün dahi çalışabilecek bir ay-güneş takvimi şeklinedüzenlendiğini ileri sürmüşlerdir. Tapındaki rölyefler 12, 30, 5 ve 19 figürden oluşan gruplara ayrılabilir. 12, bir güneş yılı içerisindeki kameri ay sayısını temsil etmekte; 30, kameri ay içindeki maksimum gün sayısını temsil etmekte; 5, kameri ayların güneş yılına tamamlanması için gereken gün sayısını ifade etmekte ($12 \times 30 + 5 = 365$) ve son olarak 19 ise güneş ve ay takvimlerini kalibre etmede yararlı olan bir güneş döngüsündeki yıl sayısına karşılık gelmektedir.

Açık sorular

Bu sistemin yardımıyla, rahipler takvimi mevsimlerle senkronize etmek için ek bir kameri ayın ne zaman ekleneceğini belirleyebilirdi. Yedi artık ayın 19 yıllık bir süre içinde eklenmesi gerekiyordu; bu mekanizma daha sonra Meton Döngüsü olarak adlandırılmıştı. Böyle bir takvim sayesinde, Hitit rahipleri yılın 165 gününe denk gelen dini bayramların doğru mevsimde kutlanmasını sağlayabilirlerdi.

İllüstrasyon1: Yazılıkaya açık hava tapınağında sembolik olarak tasvir edildiği şekliyle, Hitit evreninin dört unsuru: yeraltı, yeryüzü, gökyüzü ve göksel dolaykutupsal bölge (© Luwian Studies #1418).

Açık hava tapınağına dair bu yorum, Hitit dinindeki göksel unsurların önceden varsayılandan daha önemli olduğunu göstermektedir. Ayrıca, bu yorumla ilk kez kutsal alanın işlevi için teknik bir açıklamasaglandı ki, kutsal alan bugün bile aynı işlev için kullanılabilir. Yine de, birçok soru halen yanıtsızdır. Oldukça katı bir hiyerarşisi olan panteonun, merkezi panelde gösterilen en ulu tanrılarının takvimsel bir işlevi olmayabilir. Tapınağın sembolik anlamı, tıpkı gizemli B Odası'nda olduğu gibi, bir bütün olarak belirsizliğini de korumaktadır.

B Odası, dikey kireçtaşı duvarları arasında yer alan dar bir koridordan oluşmaktadır. Buradaki en etkileyici rölyef 3,4 m yüksekliğindeki kılıç tanrısı betimlemesidir. Hemen yanında Hitit kralı IV. Tudhaliya, koruyucu tanrısı Şarruma ile birlikte tasvir edilmiştir. Karşı duvarda, her biri omzunda birer kılıç bulunan 12 özdeş eril tanrıdan oluşan bir grup vardır. Geriye dönüp baktığımızda, 2019'da yayınlanan sonuçlarımız, belki bir kilise kulesindeki saatin tanımlanması ile karşılaştırılabilir. Saat zamanı göstermesine karşın, içinde bulunduğu yapının asıl amacını açıklamamaktadır.

20 yıldan uzun bir süre önce, E. C. Krupp Yazılıkaya açık hava tapınağının sembolik anlamına bir bütün halinde çözebilmek pek çok yayımla sonuçlanacak bir dizi girişimde bulundu.

Betimlemelerine sembolik anlam katan antik ve geleneksel toplumların kaya sanatı konusunda çalışan E.C.Krupp, deneyimlerini din tarihçisi Mircea Eliade'nin geliştirdiği düşünce modelleriyle birleştirerek, Yazılıkaya'nın doğal özelliklerinin kozmik ilkeleri yansıttığını ve çok eski zamanlardan

beridir özel bir anlamı olabileceğini ileri sürmüştür.

Yazılıkaya’nın kullanımının daha erken dönemlere tarihlendiği arkeolojik kazılardan bilinmektedir. Hititler, bu yüksek yeri (deniz seviyesinden 1400 metrenin üzerinde) kısmen gökyüzü ve yeryüzü arasında doğal bir temas noktası ve bu nedenle ilahi göksel gücün aktarımı için bir odak noktası olarak kabul etmiş olabilirler. Kentleşmiş toplumların geleneksel kozmolojilerinde, bu tür yerler genellikle dünyanın merkezi ve bu nedenle tüm kozmosun merkezi olarak tanımlanır. Genellikle başkentlerle bağlantılı olan bu yerler, göksel güce erişime olanak sağlar ve onu kraliyet otoritesinin bir ayrıcalığı haline getirir.

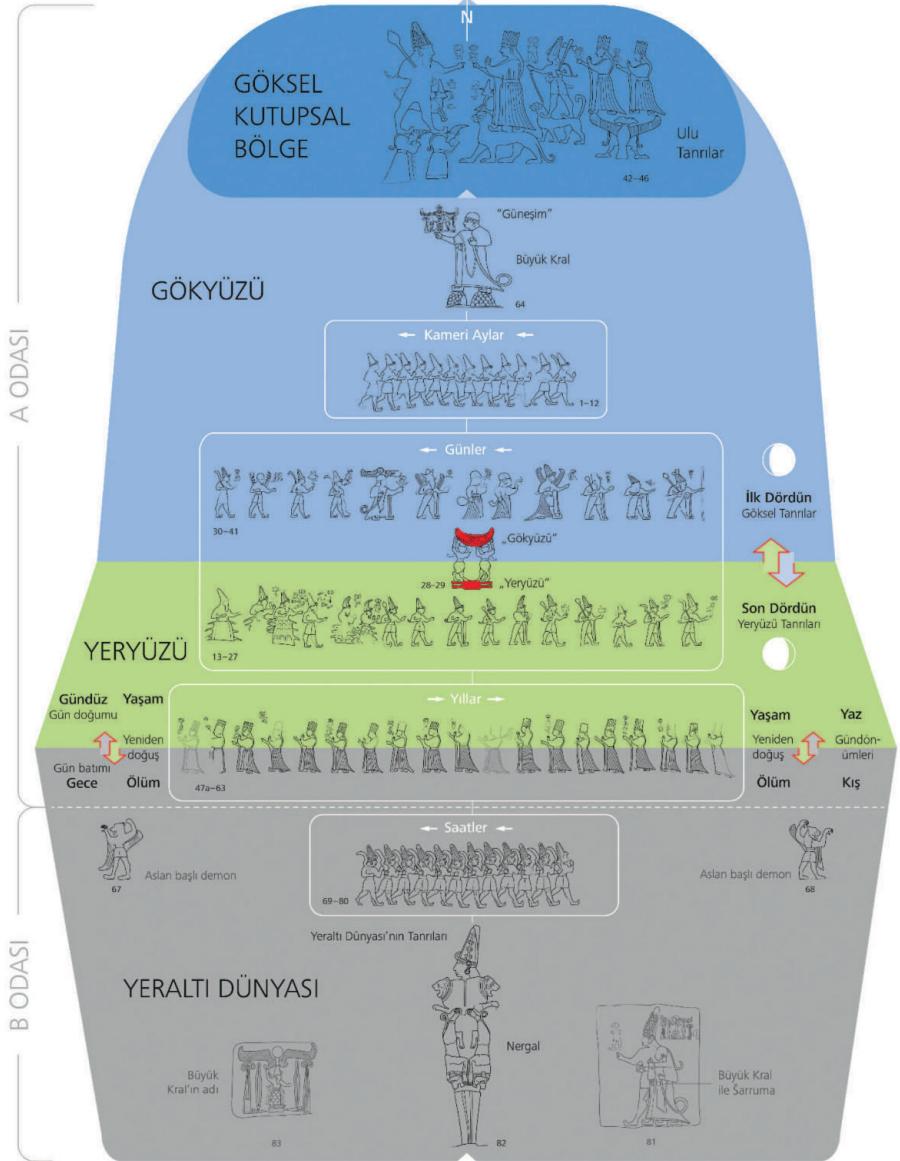
Yazılıkaya’nın sembolik anlamını ele alan ekipfarklı disiplinlerden bilim insanından oluşmaktadır: Eberhard Zangger, E.C. Krupp, Rita Gautschi ve Hititçe çivi yazılı metinlerden bazı örnekler sunarak çalışmaya destek veren eskiçağ tarihçisi Serkan Demirel. Araştırmamız, tapınağın takvimsel işlevini ortaya koymaya çalışan önceki araştırmamızın sonuçlarına katkı yaparak, tüm kutsal alanın sembolik anlamını deşifre etmeyi amaçlayan bir devam yayını (“Bölüm 2”) ile sonuçlandı.

Yazılıkaya eski Mezopotamya ve Mısır’daki diğer birçok tapınak gibi kozmosu simgelemektedir. Burada farklı olarak, bir bina inşa edilmemiş, ancak kozmosun görüntüsü doğal ortama aktarılmıştır. Başlangıçta, kozmik düzen kaosu yenmiş ve böylece göksel düzen tarafından belirlenen zamanın döngüsel doğasını oluşturmuştur. Bu kozmik düzen Yazılıkaya’da (takvim şeklinde) vurgulanmaktadır. Her şeyden önce, kozmik düzen açıkça yapılandırılmış öğelerde yansıtılır. Örneğin insanların

yaşadığı yeryüzü ve üzerlerindeki gökyüzü. Bunlar, ilk çalışmamızda tanıdığımız iki unsurdur.

Yazılıkaya kutsal alanında kozmosun toplam üç ana unsuru ayırt edilmektedir. Dördüncü unsur yeraltı dünyasıdır. Burası güneşin kışı ve günün gece saatlerini geçirdiği yerdi. Eski Mısır inanç sisteminde, aynı zamanda ölümlerin varoluşa devam ettiği bölgeydi. Yazılıkaya’da yeraltı dünyası B Odası ile simgelenmiştir. B Odası’nın yeraltı dünyası ile ilgili özellikleri uzun zaman önce fark edilmişti. B Odası’ndaki ana tanrı, sonuçta yeraltı tanrısı Nergal’dır. Nergal’in karşısında, yeraltı dünyasının 12 tanrısı olarak yorumlanan 12 özdeş eril tanrının paneli bulunmaktadır. Aslında, tüm odanın Kral IV. Tudhaliya’nın cenaze kültürüne hizmet ettiğine inanılmaktadır. B Odası’nın ikonografisi ölümü yansıtsa da, bu geçici bir ölümdür: geceleri güneşin batması, güneşin kışın güneyde zaman geçirmesi ve Ülker ile diğer yıldızların gece göğünden geçici olarak ortadan kaybolması gibi. Sonuçta bu, göksel döngüler yoluyla tekrar tekrar üstesinden gelinen bir ölümdür.

Bu yorum eldeki malzemeyle nasıl doğrulanabilir? Şimdiye kadar çok az ilgi görmüş iki kabartma seçelim. Bunlar B Odası’nın dar girişindeki iki kimera’dır (67. ve 68. rölyefler). Ağzı açık bir aslan, adım atma pozisyonunda bir insan vücudu üzerindedir. Kollar yukarı doğru uzatılmış ve insan eli ile aslan pençesinin karışımıyla son bulmaktadırlar. Her iki figür de kanatlıdır ve her biri geniş kemerli kısa etek giymektedir. Kurt Bittel onları, girişi kötü niyetli ziyaretçilerden koruyan demonlar olarak yorumlamıştı. Mezopotamya’da “aslan başlı tanrılar” olarak bu demonlar, eski Babil’deki İştâr kültüründen alınmıştır ve uzay ile zamanın sınırını temsil etmektedirler.

İllüstrasyon 2. Yazılıkaya'da tasvir edilen kozmolojik model önerisi. Tüm tanrı rölyeflerini, rölyef gruplarını ve grupların birbirleri ile olan ilişkilerinin yinelenen göksel döngüleri nasıl sembolize ettiğini göstermektedir. (© Luwian Studies#1419).

Bu durumdademonların yeryüzünü ve gökyüzünü temsil eden A Odası ile yeraltı dünyasını simgeleyen B Odası arasındaki geçişte yer alması oldukça anlamlı hale gelmektedir.

Üzerinde Hitit panteonunun en ulu tanrılarının tasvir edildiği A Odası’nın ana paneli (42.–46. rölyefler) hâlâ açıklanmaya muhtaçtır. Burasının kozmosun en yüksek ögesini simgeliyor olabilir. Bu panel tapınağın en kuzeyinde yer alır ve geri kalan figürlerin simgelediği tüm panteona hâkimdir. Kuzeydeki ve göksel, kozmik tanrılar alayının merkezindeki konumlama, yıldızları tüm yıl boyunca parıldayan ve ufkun altında asla kaybolmayan dolaykutupsal takımyıldızlarına atıfta bulunmaktadır. Kozmik eksen göğün kuzey kutbuna bağlanmıştır ve gökyüzü, dolayısıyla tüm evren kutbun etrafında dönüyormuş gibi görünmektedir. Geleneksel kozmolojide, bu axis mundi, kozmosu dengeler ve onun davranışını belirler. Teşşub ve merkez kabartmadaki diğer ulu tanrılar, doğrudan dolaykutupsal yıldızları temsil etmiyorlar, ancak bu bölgeyle ilişkili olmalı ve bu nedenle göğün en yüksek noktasından hüküm sürüyorlar. Hitit inanç sisteminde, kuzey gökyüzündeki kutup bölgesinin özel bir anlamı olduğu görülmektedir, çünkü kutup meridyeni Yazılıkaya’da hem A Odası hem de B Odası’nın yönelimini belirlemiştir. Yalnızca bu da değil: Hattuša’nın en üst mimari yapısı olan Yerkapı da kuzey – güney ekseninde hizalanmıştır.

Tüm bu veriler dikkate alındığında, Yazılıkaya kutsal alanı yeryüzü, gökyüzü ve yeraltı dünyası ile kozmosu bütünüyle sembolize etmektedir. Bu kozmos bir merkez, meridyen ya da axis mundi çevresinde uzanmaktadır ve evrensel düzen

yaratıldığında, tanrılarının uzayı ayırdığı paradigmatik durumu yansıtır ki, bu durumda, gökyüzünün en üst seviyesinde dolaykutupsal takımyıldızların üç kozmik seviyeye ayırt edilmektedir. Yazılıkaya bir kozmik bölgeden diğerine geçişe izin veren özel bir yerdir: Sümer kozmolojisinden bilindiği gibi, gökyüzünden yeryüzüne ve yeryüzünden yeraltı dünyasına.

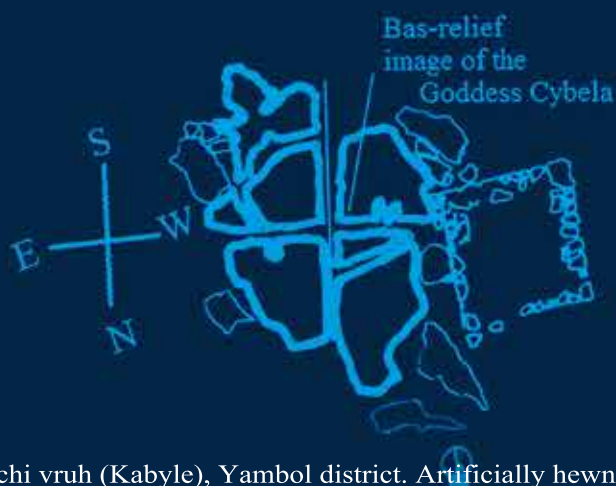
İlk araştırmamız, ortaya çıkan sonuçların Hitit dinini anlamak için yeni bir yaklaşım açabileceği yorumuyla sona ermişti. İki yıl sonra, önemli bir adım daha attığımızı düşünüyoruz.

Teşekkür

Bu proje Luwian Studies tarafından finanse edilmiştir.

Referanslar

- Krupp, E. C. 2005. “Bedroom Politics and Celestial Sovereignty”. In: *Current Studies in Archaeoastronomy: Conversations Across Time and Space*, edited by J. W. Fountain and R. M. Sinclair. Durham, 413–429.
- Demirel, Serkan. 2017. “An Essay on Hittite Cultic Calendar Based Upon the Festivals.” *Athens Journal of History* (January), 21–32.
- Zangger, Eberhard and Rita Gautschi. 2019. “Celestial Aspects of Hittite Religion: An Investigation of the Rock Sanctuary Yazılıkaya.” *Journal of Skyscape Archaeology* 5 (1), 5–38.
- Zangger, Eberhard, E. C. Krupp, Serkan Demirel and Rita Gautschi. 2021. “Celestial Aspects of Hittite Religion, Part 2: Cosmic Symbolism at Yazılıkaya.” *Journal of Skyscape Archaeology* 7 (1), 57–94.

Zaychi vruh (Kabyle), Yambol district. Artificially hewn out of the rock trenches, oriented East–West and North–South, used for observations of the Sun in *its extreme positions on the visible horizon* (solstices and equinoxes) and *culminations* of bright luminaries. An additionally leveled rock, located in the northeast, allows determination of the summer solstice. This device could be used for measuring time intervals longer or shorter than a day.